

ՇԱՀԵ ԱՔԵՂԱ ԱՆԱՆՅԱՆ, ԼՈՒՍԻՆԵ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ

**ՄԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆԻ ՔԱՐԱՑԱԾ ԶԵՌԱԳԻՐԸ (ՄՄ Հ^մ 2375).
ԹԵՌԴՈՐԵՏՈՍ ԿՅՈՒՐԱՑՈՒ ՍԱՂՄՈՍԱՅ ՄԵԿՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅՏԵՐԵՆ
ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԻ ՆՈՐ ՎԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ**

Հնագետ Ադեքսանդր Երիցյանը 1873 թ. Հաղպատի ձորի քարանձավներից մեկում հայտնաբերեց ձեռագրի քարացած մի կտոր, որն այժմ պահվում է Մաշտոցի անվան Մատենադարանում՝ 2375 թվահամարի տակ: 1975 թ. Մատենադարանի գիտաշխատող Արտաշես Մաթևոսյանի նախաձեռնությամբ քարացած այս ձեռագրից առանձնացվեց մի հատված և մշակվեց. ընդհանուր առմամբ լվացվեցին 49 պատռիկներ: Վերականգնողական այս աշխատանքներից հետո պարզվեց հետևյալը. մեզ հասած ձեռագրական այս միավորը ստորին հատվածն էր բավականին մեծ չափեր ունեցող մի հնամենի ձեռագրի: Այնուհանդերձ ձեռագրի բովանդակությունը և շատ այլ մանրամասներ դեռևս մնում էին չպարզված: 2011 թ. «Մայր Յուզակ հայերէն ձեռագրաց» է. հատորի սրբագրական աշխատանքների ժամանակ կարիք առաջացավ մեկ անգամ ևս ուսումնասիրելու քարացած ձեռագիրը:

Ըստ այսմ, ձեռագրի նյութը մագաղաթ է, գիրը՝ մանր հավասարաչափ ուղղագիծ երկաթագիր, գրությունը՝ երկսյուն: Քարացած հատվածն ունի 27x26 սմ մեծություն, լվացված 49 թերթերը՝ մինչև 31x30 սմ, որից 9-10 սմ ստորին լուսանցքների շփոն է: Սյունակներից յուրաքանչյուրի լայնությունը՝ 9 սմ է, իսկ երկու սյունակների միջև հեռավորությունը՝ 2,7 սմ.: Բառանշատումները համատարած չեն, ավելի հաճախ իմաստային են, կամ արված՝ ըստ հաջորդ սողին փոխադրելու հարմարության: Համագրությունը Ժ.-ԺԱ. դարերում գրված այլ ձեռագրերի հետ՝ ՄՄ, ձեռ. Հ^մ 6200, 2684, 2679, 8906, 2374, 3784, թույլ է տալիս ենթադրելու, որ այն գրվել է Ժ. դարում¹: Մագաղաթի լավ մշակվածությունը, հավասարաչափ և կոկիկ գրությունը խոսում են այն մասին, որ

¹ ՄՄ, ձեռ. Հ^մ 6200- Աւետարան Լագարեան, 887 թ., մագաղաթ, բոլորագիծ երկաթագիր: ՄՄ, ձեռ. Հ^մ 2684- Գրիգոր Նիսացի, Մեկնութիւն Երզնգ Երզնյն, Տարոն, 973 թ., մագաղաթ, ուղղագիծ երկաթագիր: ՄՄ, ձեռ. Հ^մ 2679- 981 թ., ժողովածու, առաջին թղթե ձեռագիրը, բոլորգիր: ՄՄ, ձեռ. Հ^մ 8906- Աւետարան, 988 թ., մագաղաթ, բոլորագիծ եւ ուղղագիծ երկաթագիր: ՄՄ, ձեռ. Հ^մ 2374- Էջմիածնի Աւետարան, Բղենո նորավանդ, 989 թ., մագաղաթ, բոլորագիծ երկաթագիր: ՄՄ, ձեռ. Հ^մ 3784, Աւետարան, 1057 թ., բոլորագիծ եւ ուղղագիծ երկաթագիր: Մեր ուսումնասիրելիք ձեռագիրը իր գրատեսակով նման է հատկապէս ձեռ. Հ^մ 2684-ին: Այստեղ հարկ ենք համարում մեր խորին շնորհակալությունը հայտնել Երևանի Մաշտոցի անվան Մատենադարանի գլխավոր ավանդապահ Գևորգ Տեր-Վարդանյանին, որի մասնագիտական խորհուրդների ու օգնության շնորհիվ հնարավոր եղավ ձեռագրի լիարժեք ուսումնասիրությունը:

ձեռագիրն ընդօրինակվել է արդեն իսկ կանոնավոր ավանդներ ունեցող գրչու-
թյան կենտրոնում: Յավոք, վայրը նշելու համար չկա որևէ հիմք²:

Փորձեցինք վերականգնել ձեռագրի նախնական շափերը: Այսպես, ձե-
ռագրի պահպանված թերթերը համեմատեցինք մանր երկաթագիր, երկսյուն և
ստորին հատվածում 9-10 սմ լուսանցք ունեցող այլ ձեռագրերի հետ, և հնա-
րավոր եղավ վերականգնել ձեռագրի նախնական շափը՝ մոտ 42x32 սմ, և տո-
ղերի քանակը՝ մոտ 32-33:

Ինչ վերաբերում է ձեռագրի բովանդակությանը, ասենք, որ ժամանակին
Մատենադարանի «Ցուցակ ձեռագրաց» Ա. հատորում պայմանականորեն
գրվել էր «Ավետարան»³. սակայն միանշանակ է, որ այն Ավետարան չէ: Ինչ-
պես նշվեց, ձեռագրի պահպանված մասը ներկայացնում է միայն ստորին
հատվածը, իսկ առանձնացված և լվացված 49 թերթերը բավականին պատա-
ռոտված են, տեղ-տեղ դժվարընթեռնելի, տեղ-տեղ էլ անընթեռնելի, թերթերի
դարձ երեսները, բացառությամբ մի քանիսից, ամբողջովին լվացված են: Այ-
նուամենայնիվ, հնարավոր եղավ նշմարել փոքրիկ հատվածներ Հինկտակա-
րանյան Սաղմոսաց գրքից: Ավելին, նկատված սաղմոսների հերթական հա-
մարները միմյանցից բավականին հեռու են գտնվում, անգամ տարբեր էջերի
վրա, որոնց միջև զբաղեցրած նյութը, թեև անհնար է ամբողջովին ընթերցել,
պարզորոշ կերպով մատնանշում է յուրաքանչյուր սաղմոսի առանձին մեկնու-
թյունը: Մեր ուսումնասիրելիք ձեռագիրը վնասված է, այրված է ամբողջ
վերևի հատվածը, թափված են թերթերի մեծամասնությունը, ուստի և անհնար
է վերականգնել գոնե մեկ սաղմոսի ամբողջական մեկնություն: Այնուամե-
նայնիվ, կարող ենք վստահաբար նշել, որ մագաղաթյա թերթերը պարունա-
կում են Սաղմոսաց գրքի Լ.-ԽԹ. գլուխները և դրանց մեկնությունները:

Հաջորդ խնդիրն է պարզել, թե ո՞ւմ գրչին է պատկանում այս մեկնություն-
նը: Ինքնուրույն հայալեզու մեկնությունն է, թե՞ թարգմանություն:

Մեր ձեռքի տակ եղած բնագրի պարագային հարցի պատասխանին տա-
նող յուրօրինակ բանալիներ են Հին Կտակարանի վաղ շրջանի թարգմանիչներ
Ակյուղասի, Քեոգիտոնի և Սիմմաքոսի անունները, որոնց հաճախակիորեն
անդրադառնում է հեղինակն իր մեկնության մեջ⁴: Վերոնշյալ երեք անուններն
էլ մեզ են հասել շնորհիվ Վաղ եկեղեցու մեծագույն ուսուցիչ Որոգինեսի կազ-

² Հաշվի առնելով սույն ձեռագրի գտնման վայրի՝ Հաղպատ-Սանահինի տարածաշրջան, ինչպես նաև ՄՄ, Հ^մ 1204 ձեռագրի գրության վայրի (Սանահինի վանք) նույնությունը, կարելի է, որոշակի վերապահությամբ, իհարկե, ենթադրել, որ մեր այս ձեռագիրն էլ գրվել է Հյուսիսային Հայաստանի վանքերից մեկում:

³ Ցուցակ ձեռագրաց, հատոր Ա, եր., 1965, էջ 790:

⁴ Տե՛ս, օրինակ, ՄՄ, Հ^մ 2375, Գ. թերթ, Բ. սյունակ, է. թերթ, Ա. սյունակ, Ժ. թերթ, Ա. սյու-
նակ, ԻԲ. թերթ, Բ. երես, Ա. սյունակ: Նշենք նաև, որ ձեռագրիս էջագրման բացակայության
պատճառով առաջնորդվում ենք պահպանված պատառիկ-թերթի և սյունակների համա-
րակալման սկզբունքով:

մած նշանավոր *Hexapla*-ի (հայերեն՝ Վեցիջան)⁵: Այս երկին ծանոթ էին նաև միջնադարյան Հայաստանում, ինչի վկայությունն են Աստվածաշնչի հայերեն բնագրում Վեցիջանից պահպանված հետքերն ու նշանները⁶: Վաղ եկեղեցում Որոգինեսի այս երկի շատագույներն էին Հերոնիմոսը, Եվսեբիոս Կեսարացին, Պամփիլիոս Երեցը, Թեոդորեոս Կյուրացին և այլք: Նրանք բոլորն էլ իրենց թողած մատենագրական ժառանգություն մեջ այս կամ այն կերպ անդրադառնում են Ակյուղասի, Թեոդիտոսի և Սիմաքոսի թարգմանություններին: 2375 ձեռագրի պարագային, հետևաբար, անհրաժեշտություն առաջացավ ճշտելու, թե մասնավորապես Որոգինեսի Վեցիջանին ծանոթ ո՞ր հեղինակի Սաղմոսաց մեկնությունն են պահպանել լվացված թերթիկները: Հարցի պատասխանը, կարելի է ասել, մասամբ պարզ էր՝ շնորհիվ Ֆրանսիացի հայագետ Բ. Ուտիեյի, որի երկարատև պրպտումների արդյունքում երկու կարևոր հոդվածներով պարզվել էին Թեոդորեոս Կյուրացու Սաղմոսաց մեկնության հայերեն թարգմանության պահպանված գրեթե բոլոր պատառիկները, որոնք մեծավ մասամբ ավելի ուշ շրջանում գրված ձեռագրերին կցված պահպանակներ են⁷: Ավելին, Բ. Ուտիեյից առաջ Ա., Ե., Զ. և ԽԴ. սաղմոսների մեկնությունները հրատարակել էր վրացի հայագետ Ի. Աբուլաձեն՝ իբրև Եպիփան Կիպրացու հայերենից վրացերեն թարգմանված Սաղմոսաց մեկնության մի հատված⁸: Այսպիսով, մեզ միայն մնում էր պահպանված պատառիկները համեմատել Բ. Ուտիեյի մատնանշած ձեռագիր-պատառիկների և Աբուլաձեյի հրատարակած բնագրի հետ՝ անհրաժեշտության դեպքում դրանք ստուգելով Կյուրացու Սաղմոսաց մեկնության հունարեն բնագրով⁹: Արդյունքը կանխատեսելի էր. ՄՄ 2^{րդ} 2375 ձեռագիրը Թեոդորեոս Կյուրացու գրչին պատկանող Սաղմոսաց մեկնության հայերեն թարգմանության հնագույն օրինակներից է՝ դրանով իսկ հավելելով Բ. Ուտիեյի կողմից կազմած թարգմանությունների ձեռագրական ավանդության ցանկը¹⁰:

⁵ Որոգինեսի այս երկի մասին ավելի մանրամասն տե՛ս Հ. Անասյան, Հայկական մատենագիտություն, հտ. Բ, եր., 1976, էջ 308-358; F. Fields, *Origenis Hexaplorum*, tomus I, Genesis-Esther, tomus II, Jobus-Malachias, Clarendon: Oxford, 1875:

⁶ Տե՛ս C. E. Cox, *Hexaplaric materials preserved in the Armenian version*, coll. *Septuaginta and Cognate Studies* 21, Atlanta 1986; Նույնի, *Aquila, Symmachus and Theoditon in Armenia*, coll. *Septuaginta and Cognate Studies* 42, Atlanta 1996; Սաղմոսաց գրքի համար տե՛ս C. E. Cox, "The Armenian Version and the Text of the Old Greek Psalter", in *Der Septuaginta-Psalter und seine Tochterübersetzungen*, Symposium in Göttingen 1997, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2000, էջ 174-247:

⁷ Տե՛ս B. Outtier, "La version arménienne du commentaire des psaumes de Théodoret", *Revue des études arméniennes*, 1977, չԳ 169-180; 1983, էջ 241-248:

⁸ Ի. Բ. Աբուլաձե, *Грузино-армянские литературные связи в IX-X вв.; исследование и тексты* (վրացերեն), Тбилиси, 1944, չԳ 148-175:

⁹ Կյուրացու Սաղմոսաց մեկնության հունարեն բնագրի համար տե՛ս P. Migne, *Patrologiae Graecae*, tomus 80, Theodoretus Cyrensis Episcopi, Opera Omnia, Interpretatio in Psalmos, cc. 860-1997:

¹⁰ Տե՛ս B. Outtier, նշվ. աշխ., *REA*, 1977, էջ 179-180, 1983, էջ 241-247:

Արդյունքում առաջ եկան նաև որոշ հարցեր, որոնք սերտորեն կապված էին Կյուրացու Սաղմոսաց մեկնության հայերեն թարգմանության հանգամանքների հետ: Նախ, ո՞ւմ անունով է հայ միջնադարյան իրականության մեջ շրջանառվել այս մեկնությունը: Հայտնի է, որ Հայոց եկեղեցին արդեն իսկ Զ. դարասկզբից նվազեց էր Թեոդորեոս Կյուրացուն՝ իբրև նեստորականության ջատագով և քարոզիչ¹¹: Սակայն հակառակ այս ամենին՝ հայ միջնադարյան մեկնողական-աստվածաբանական գրականության մեջ Թեոդորեոսի երկերը շարունակում էին իրենց կարևոր դերակատարությունն այն աստիճան, որ նույնիսկ քաղկեդոնականների հետ բանավեճերի ժամանակ հայ վարդապետները մեջբերում էին դրանից որոշ հատվածներ, ինչպես, օրինակ, Սահակ Գ. Հայոց կաթողիկոսին վերագրված «Ընդդեմ երկաբնակաց նեստորականաց» թղթում¹²: Այստեղ մի քանի անգամ Թեոդորեոս Կյուրացուն նվազեց հետո (էջ 416, 424 ևն), Սահակն այնուհետև մեջբերում է Սաղմ. 22. 5-ը և տալիս եպիփան Կիպրացու մեկնությունը¹³: Հստակ է, որ Սահակի այս մեջբերած հատվածը Թեոդորեոսի, և ոչ թե եպիփանի գրչի արգասիք է¹⁴: Ավելին, Զմմառի շ^տ 120 ձեռագրում, որը պարունակում է Դանիել Ասորի Սալխայի Սաղմոսաց մեկնությունը, իբրև ձեռագրի պահպանակ գործածվել են եպիփան Կիպրացու անունով հայտնի Սաղմոսաց մեկնությունից մի քանի հատվածներ (երկաթագիր, Ժ. դ.), որոնք, սակայն, միանշանակորեն պարունակում են Թեոդորեոս Կյուրացու Սաղմոսաց մեկնության ԻԱ. 2, 7-9, 12-14, ԾԷ. 7-8, 13-14 սաղմոսների մեկնությունները¹⁵: Եւ ի վերջո, *Tbilissi S-1141* ձեռագրում (973-976 թթ., Տայք-Կղարջք) վրացի թարգմանիչ Դաշին գրում է հետևյալը. «Երկար ժամանակ է արդեն՝ խնամքով փնտրում էի մեր սուրբ հայր եպիփան Կիպրացու գրած Սաղմոսաց մեկնության գիրքը: Բայց ես այն չգտա վրացերեն լեզվով: Հունարեն բնագիրը գտա, բայց քանի որ հունարեն չգիտեի, այն ինձ համար մնաց իբրև անհասանելի մի աղբյուր և ծածկյալ գանձ: Ապա ես այն գտա հայերեն լեզվով, ամբողջությամբ, հունարենի հետ նույն կարգով և նույն թվահամարով... (ընդգծումը մերն է - Շ. Ա. Ա. Թ.)»¹⁶:

Այսպիսով, վերոնշյալ վկայություններից պարզ է դառնում, որ մեր ձեռա-

¹¹ Տե՛ս «Գիրք Թղթոց», Երուսաղեմ, Բ հրատարակություն, 1994, էջ 145, 158, 160, 174, 177, 178, 182, 213, 292, 398, 410, «Կնիք հաստոյ», հր. Կարապետ եպիսկոպոսի, Ս. Էջմիածին, 1914, էջ 114, 228, 327, 370:

¹² «Գիրք Թղթոց», Թիֆլիս, 1901, էջ 413-482:

¹³ Անդ, էջ 436. «Վասն որոյ եւ Դավիթ ասէ, ել ի բարձունս եւ գերեաց զգերութիւն եւ դարձեալ ասէ, Սիոնի ասի մայր եւ մարդ ծնաւ ի նմա. եւ նա ինքն է բարձրեալն որ հիմնեցոցիչն է նորա: Եւ եպիփան մեկնէ զբանն սաղմոսիս այսպէս, յասել մարգարէին թէ Մարդ ծնաւ, զի մի ոք լոկ մարդ կարծիցէ զծնիցեալն ի Կուսէն. ած ի վերայ վաղվաղակի, թէ Սա է արարիչ եւ Տէր, եւ հիմնեցոցիչ արարածոց իւրոց՝ որ ծնաւս, եւ բարձրեալ է եւ Աստուած ամենայնի, եւ դատաւոր հասարակաց»:

¹⁴ Տե՛ս B. Outtier, նշվ. աշխ., REA, 1977, էջ 170:

¹⁵ Տե՛ս B. Outtier, նշվ. աշխ., REA, 1977, էջ 175:

¹⁶ Տե՛ս B. Outtier, նշվ. աշխ., REA, 1977, էջ 173:

գրի գրությունն ենթադրյալ թվականից (ժ. դ.) սկսած Թեոդորետոս Կյուրացու Սաղմոսաց մեկնությունը շրջանառվել է նպիփան Կիպրացու անունով: Իսկ եթե հաշվի առնենք նաև Սահակ կաթողիկոսի թղթի վկայությունը, որի գրության հավանական թվականն է Է.-Լ. դդ., ապա կարող ենք ասել, որ արդեն է.-ժ. դարերում Թեոդորետոս Կյուրացու Սաղմոսաց մեկնությունը վերջնականապես ընտանիություն էր ստացել հայ և վրաց իրականության մեջ՝ իբրև նպիփան Կիպրացու գրչի արդյունք: Չնայած դժվար է Դաշիի վերոնշյալ տողերից եզրակացնել, որ նա նպիփանի անունով էր գտել Կյուրացու հունարեն բնագիրը, այնուամենայնիվ, չի բացառվում Թեոդորետոսի այս երկի մեկ այլ անվամբ շրջանառությունը բյուզանդական և արևմտյան գրականության մեջ: Ասվածի ապացույցը կարգինալ Անգելո Մայիի կողմից Կյուրեղ Ալեքսանդրացու անվամբ տպագրված Թեոդորետոս Կյուրացու երկու երկերն են¹⁷, ինչպես նաև նույնպես Կյուրեղ Ալեքսանդրացու անվամբ հայտնի Թեոդորետոսի եզեկիելի մեկնության հայերեն թարգմանությունը¹⁸: Դաշիի ներածական նամակից տեղեկանում ենք նաև, որ արդեն ժ. դարի վերջին առկա էր նպիփան Կիպրացու անվամբ շրջանառվող Թեոդորետոսի Սաղմոսաց մեկնությունն ամբողջությամբ:

Հայերեն մի շարք ձեռագրեր մեզ են ավանդում Դավթի Սաղմոսաց գրքի մասին համառոտ ներածականներ: Սրանք թարգմանական գործեր են և պատկանում են համաքրիստոնեական սրբեր Աթանաս Մեծին, Բարսեղ Մեծին, նպիփան Կիպրացուն, Հովհան Ոսկեբերանին¹⁹: Հայ իրականության մեջ գրած Սաղմոսաց գրքի ներածական է պահպանվել Դավթի Անհաղթի անվամբ²⁰:

¹⁷ Տե՛ս Թեոդորետոս Կիպրացի, Մեկնություն եզեկիելի մարգարեության, աշխ. Հ. Հյուսիսյանի, եր., 2000: Կյուրացու՝ եզեկիելի մեկնության աստվածաշնչյան բնագրի մասին հետաքրքիր դիտողություններ է անում Տիրայր վրդ. Հովհաննիսյանը, որն իր՝ Օբսիդի Բողեյան գրադարանի հայերեն ձեռագրերի ամուլի ձեռագրացուցակի մեջ երկայուն համեմատությամբ ներկայացնում է եզեկիելի մարգարեության՝ Ջոհրայանի 1805 թ. Աստուածաշնչի և Կյուրացու մեկնության մեջ առկա բնագրերը (ՄՄ, Տիրայր վարդապետ Հովհաննիսյան, արխիվ, թղթ. 121, վավ. 1 ժէ.-1 ժԸ., Օբսիդի հայերեն ձեռագրերի ցուցակ, թղթ. 1534-1629):

¹⁸ Տե՛ս **Mai Angelo**, ed., *Nova Patrum Bibliotheca*, 8 vols + Appendix (Rome: Sac. Conc. Prop. Chr. Nom., 1844–71), II, 1-31 (De Trinitate) և II, 32-74 (De incarnatione); **Նույնի**, *Scriptorum Veterum Nova Collectio* (Rome: Sac. Conc. Prop. Chr. Nom., 1833) VIII, 27-58 (De Trinitate) և VIII, 59-103 (De incarnatione):

¹⁹ Ի. Աբովյանի հրատարակած բնագրում, օրինակ, մեկնության առաջաբանն այլ բան չէ, քան հայերեն Աստվածաշնչում հրատարակված նախադրությունից մի փոքր, որն իր հերթին մի հատված է Աթանասի կողմից Մարկելիանոսին ուղղված նամակից, հմմտ. **B. Outier**, նշվ. աշխ., *REA*, 1977, էջ 173: Հետևաբար, չի բացառվում նաև, որ նմանատիպ ընդմիջարկություններ ու համադրումներ կարող են հանդիպել Աստվածաշնչի մյուս ձեռագրերում և դրանց նախադրություններում:

²⁰ Ընդհանրապես հայ եկեղեցական ավանդության մեջ բավական լայն տարածում ունեն Աթանաս Աղեքսանդրացու Մարկելիանոսին ուղղված թուղթը (հրտ. Կ. Պոլիս, 1801թ., էջ 5-53), նպիփան Կիպրացու Սաղմոսաց գրքի նախադրությունը, որը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ նպիփանի «Յաղագս չափոց եւ կշռոց» (De Mensuris et Ponderibus, հայերեն թարգմանության հրատարակության համար տես **M. E. Stone & R. R. Ervine**, *The Armenian Texts of Epiphanius of Salamis De Mensuris et Ponderibus*, CSCO 583, Lovanii 2000) երկի մի մասը (հմմտ. PG, 43, cc. 244^d-245^a), ինչպես նաև Դավթի Անհաղթի փիլիսոփայի գրչին վերագրվող մեկ այլ նախադրություն (հրտ. Կ. Պոլիս, 1801 թ., էջ 71-105):

Գալով Թեոդորեոսի այս երկի հայերեն թարգմանչի ինքնությանն ու ժամանակաշրջանին՝ կարող ենք պարզապես ենթադրել, որ այն թարգմանվել է հունարան դպրոցի ուշ շրջանում, իսկ թարգմանիչն էլ ամենայն հավանականությամբ Ստեփանոս Այունեցին է, որի մատենագրական ժառանգության մեջ հիշատակվում են եգեկիելի տեսիլքի և որոշ ծիսական սաղմոսների մեկնություններ²¹:

Հնդհանրապես Թեոդորեոսի այս երկի հայերեն թարգմանությունը թե՛ այս և թե՛ մյուս հայերեն ձևագրերում շատ քիչ տարբերություններ ունի. այն հիմնականում նույնն է բոլոր պահպանված ձևագրերում՝ աննշան գրչական տարրնթերցվածներով: Սակայն դատելով հունարեն բնագրի հետ այս թարգմանության համեմատությունից՝ պետք է նշել, որ այն բավական ազատ է ու հաճախակի ընդմիջարկվում կամ կրճատվում է թարգմանչի կողմից: Բերենք մեկ-երկու օրինակ:

ա. մեկն. Սաղմ. ԽԴ. 3.

հայերեն. «(Սփռեցան) շնորհք (ի շրթանց) վասն զի ի ձեռն (լեզուի) մարմնանալոյ իւ(րոյ իբր)եւ գաղբերս բղխեաց զամենայն վարդապետութեանն զիմաստու(թիւն)».
հունարեն.

«σοφίας δὲ προχέεις διὰ τῆς γλώσσης πηγᾶς. Καὶ ταῦτα οὐ πρόσκαιρα, ἀλλὰ αἰῶνα ἔχεις. Ἰστέον δὲ, ὅτι οὐ τὰ θεῖα, ἀλλὰ τὰ ἀνθρώπεια τοῦ Δεσπότη τοῦ Χριστοῦ ὁ προφητικὸς παρεδήλωσε λόγος· οὐ γὰρ ἂν ἀνθρώποις τὸν Θεὸν λόγον ἀπέικασεν, οὐδ᾽ ἂν τοῦτον ἔφη παρὰ Θεοῦ δεδέχθαι τὴν εὐλογία»:

Հունարենը թարգմանվում է հետևյալ կերպ՝ «...իսկ լեզվիցդ բխեցնում ես շնորհներ. դրանք ոչ թե ժամանակավոր են Քեզ, այլ հավիտենական: Պետք է նախ հասկանալ, որ մարգարեական խոսքն արտացոլում է ոչ թե աստվածությունը, այլ Տեր Հիսուսի մարդկությունը: Քանզի Բանն Աստծուն մարդկանց հետ չէր համեմատի, և չէր էլ ստի, թե Աստծուց օրհնություն ստացավ»:

բ. մեկն. Սաղմ. ԼԲ. 8.

հայերեն. «/// գերկինս եւ գերկիր եւ զշուր եւ զամենայն տիեզերս եւ բնակիչն նորա, որ հրաման տաց դողալ եւ երկնչել յարարչէն: Սիմաքոս թարգմանեաց զգողալն իսկ Ակիւղաս հնազանդել ասաց ոչ միայն զՄիածին բանն եւ արարիչ եւեթ ցուցանէ: Այդ վասն մեր եւ վասն մերոյ փրկութեան եւ շարչարելն եւ հառնելն եւ յայտնեաց խորհուրդ Հաւր հաստատել եւ յայտնել ամենայն եւ զխորհուրդս մարդկան ընդունայն».

Հունարեն. «Τῶν οὐρανῶν μνημονεύσας, καὶ τῶν ἀοράτων δυνάμεων, ἔπειτα τῆς τῶν ὑδάτων οὐσίας, ἄγει καὶ τὴν γῆν εἰς μέσον, καὶ τοὺς ταύτην κατοικοῦντας, ποιήματα αὐτοῦ εἶναι διδάσκων, καὶ παρεγγυῶν δεδιέναι καὶ τρέμειν τὸν Ποιητὴν, καὶ τοῖς αὐτοῦ νεύμασι πείθεσθαι. Τὸ γὰρ σαλευθῆτωσαν, ὁ μὲν

²¹ Տե՛ս ն. արք. Պողարեան, Հայ գրողներ, Երուսաղեմ, 1971, էջ 114-115:

Σύμμαχος εὐλα βείσθωσαν, ὁ δὲ Ἀκύλας ὑποσταλήσονται εἶρηκε, τῷ ἐπιόντι χρόνῳ τὴν τῆς οἰκουμένης παραπέμψας εὐλάβειαν. Οὐδὲ γὰρ ἡνίκα τούσδε τοὺς λόγους ἐποίησας, ταύτην ἔσχον οἱ ἄνθρωποι, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐνανθρώπησιν, καὶ τὸ πάθος, καὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Δεσπότης Χριστοῦ».

Հունարենը թարգմանվում է հետևյալ կերպ. «Հիշատակելով երկնքի և աներևույթ ուժերի, այնուհետև ջրային էություն մասին, մարգարեն այնուհետև մեջտեղ է բերում երկիրը և նրա բնակիչներին՝ սովորեցնելով, որ դրանք Աստծո ստեղծածներն են, իսկ վերջիններին էլ պատվիրելով դողալ ու վախենալ Արարչից, ու հնազանդվել նրա շարժումներին: Դողալ բառը Սիմմաքոսը «բարեբանել»-ով փոխարինեց, իսկ Ակյուղասը՝ «նահանջեն երկյուղով»՝ տիեզերքի բարեբանություն իմաստը վերաբերելով ապագային: Քանզի մարդիկ այդ վախն զգացին ոչ թե մարգարեի արտասանելու ժամանակ, այլ Տեր [Հիսուս] Քրիստոսի մարդեղությունը, շարժարանքներով ու հարույթվածքով»:

Վերոբերյալ երկու օրինակներն էլ մի-մի վկայություն են թարգմանչի իմաստային ու ազատ թարգմանություն, որը, սակայն, չի ենթադրում հունարեն բնագրի իմաստի խաթարում: Առաջին դեպքում, Սաղմ. ԽԳ. 3-ի մեկնության մեջ, մեր թարգմանիչը հմտորեն փորձել է «սրբագրել» Թեոդորետոսի այն միտքը, թե մարգարեական խոսքը կարող է վերաբերել Քրիստոսի մարդկությունն ու աստվածությունն առանձնաբար²²: Հայ թարգմանիչը վերծանում ու թարգմանում է ըստ Հայ եկեղեցու վարդապետության. քրիստոնեական վարդապետության իմաստությունը մարգարեաբար տարածվեց ոչ թե վերաբերելով միայն Քրիստոսի մարդկային բնությանը, այլ գերազանցապես նրա մարդեղության շնորհիվ. «վասն զի ի ձեռն (դեզուի) մարմնանալոյ իւ(րոյ իբր)եւ զաղբերս բղխեաց զամեայն վարդապետութեանն զիմաստու(թիւն)»: Ահա թե ինչու հունարեն բավական երկար երկու նախադասություններն ամփոփվել են մեկ-նոդական սահմանմամբ հակիրճ նախադասությամբ:

Երկրորդ դեպքում թարգմանչի միջամտությունն ավելի լեզվական է: Սաղմ. ԼԲ. 8-ի մեջ արարչության և մարդեղության տնօրինական ակտերի համադրումը լավագույնս յուրացված և ներկայացված է հայ թարգմանչի կողմից: Թեոդորետոսի կողմից մատնանշված ակյուղասյան թարգմանությունը՝ «հետքաշվել, նահանջել երկյուղով», հայը հասկացել է մեկ ընդհանրացնող իմաստով՝ «հնազանդել»: Իսկ հունարենի վերջին նախադասությունը, որը վերաբերում է մարգարեի կողմից Քրիստոսի մարդեղության, շարժարանքների ու հարույթված մասին ասված խոսքին, թարգմանիչը ներկայացրել է իբրև Հայր Աստծու կողմից մարդկանց նանիր խորհուրդներին արված հակադարձում: Ի դեպ, ինչպես արդեն նկատելի է, հունարեն բնագրում իսպառ բացակայում է Հայր Աստծու կամ Հոր մասին որևիցե հիշատակություն:

²² Թեոդորետոսի մեկնողական եզրաբանության և քրիստոսաբանության վերաբերյալ տես István Pásztor-Kupán, *Theodoret of Cyrus*, London, 2006, էջ 31-74; Guinot Jean-Noël, *L'exégèse de Théodore de Cyr*, Théologie historique, 100, Paris: Beauchesne, 1995:

Կարելի է, անշուշտ, կարծել, թե Թեոդորեոսի հունարեն բնագրի ու հայերեն թարգմանության միջև այս տարբերությունների բացատրությունը նաև Սաղմոսաց մեկնության համառոտ և ընդարձակ տարբեր խմբագրությունների առկայությունն է: Բայց Թեոդորեոսի երկերի, մասնավորապես Սաղմոսաց մեկնության բնագրի վերաբերյալ հրապարակում եղած ուսումնասիրություններն այս իմաստով բացառում են իրարից ծավալով այդքան տարբեր խմբագրությունների ներկայությունը²³:

***

Ստորև տալիս ենք մեր կողմից ընթերցված հատվածները ձեռագրի՝ համեմատաբար լավ վիճակում պահպանված 35 թերթերից: Բացառությամբ մի քանի թերթերի, մյուսների դարձ երեսները ամբողջովին լվացված են և չեն կարդացվում: Իսկ ձեռագրի մնացած 14 թերթերը բավականին վատ վիճակում են և գրեթե կամ ընդհանրապես անընթեռնելի են, ուստի չենք ներկայացնում նրանցից կարգացված առանձին բառերն ու տառերը (տե՛ս ներդիր, նկ. 13-16):

Մեր ձեռագրի պահպանած մեկնության որոշ համեմատաբար ընդարձակ հատվածների համար տողատակում տալիս ենք հունարեն բնագիրը՝ ըստ Մինյի հրատարակության (**P. Migne, Patrologiae Graecae, tomus 80, Theodoretus Cyrenensis Episcopi, Opera Omnia, Interpretatio in Psalmos, cc. 860-1997**): Թափված, եղծված կամ անընթեռնելի հատվածները նշել ենք // -ով, իսկ մեր կողմից վերականգնված բառերը կամ տառերը՝ ()-ով, ընդ որում Սաղմոսները լրացրել ենք համաձայն Աստվածաշնչի հայերեն բնագրի («Աստուածաշունչ մատեան», Հայաստանի Աստուածաշնչային ընկերութիւն, 1997), որի հետ մեր բնագիրն ունի աննշան տարբերություններ: Մի քանի դեպքում էլ, կրկին տողատակում, տալիս ենք Թեոդորեոսի այս երկը պահպանած մյուս հայերեն ձեռագրերի ընթերցումները (ՄՄ ձեռ. 2^մ 1204, 1526 պատասխանակներ):

Ա. թերթ, Բ. սյունակ.

մեկն. Սաղմ. Լ. 4 - /// երանի/// որ յաւետարան(ական)/// զայն զիմաստուն որ (ի վերայ) վիմին շինեաց/// եւ ոչ ուղիք գետոց/// շարժել²⁴.

²³ Թեոդորեոսի Սաղմոսաց մեկնության հունարեն բնագրի բոլոր ձեռագրերի մասին կարելի է գտնել հետևյալ կոթողային աշխատության մեջ՝ «Mitteilungen des Septuaginta-Unternehmens», band 2; **Alfred Rahlfs, Verzeichnis der griechischen Handschriften des Alten Testaments**, Berlin, 1914, էջ 405-407: Այստեղ համեմատական կարգով տրվում է նաև Կյուրացու Սաղմոսաց մեկնության տարբեր հրատարակությունների նկարագրությունը, և դարձյալ որևէ խոսք չկա Թեոդորեոսի երկի տարբեր խմբագրությունների առկայության մասին: Նույնը կարելի է նշել նաև համեմատելով Կյուրացու մեկնության հունարեն բնագիրը հայերեն և հին բուղար-սլավոններեն (ԺԱ դ.) թարգմանությունների հետ (հմմտ. **В. Погореловъ, Чудовская Псалтырь XI века, отрывокъ Толкования Феодорита Курьскаго на Псалтырь въ древне-болгарскомъ переводе**, С.-Петербургъ, 1910):

²⁴ Ἐοικε δὲ ὁ προφητικὸς λόγος τῷ εὐαγγελικῷ συμ φωνεῖν, ὃς τὸν φρόνιμον ὑποδείκνυσιν ἐπὶ τῆς πέτρας τὴν οἰκίαν οἰκοδομήσαντα, ἣν οὔτε πνευμάτων, οὔτε ὑετῶν καὶ ποταμῶν προσβολῇ διὰ τὸ στερεὸν ἔλω βήσατο.

Մաղմ. Լ. 4 - Վասն անուան քո առաջն(որ)դեցեր ինձ, եւ սնուցեր (զիս):

Բ. սյունակը պահպանված է մասնակիրրեն, ընթեռնելի է միայն ստորին հատվածը: Ա. սյունակից պահպանված են միայն ստորին հատվածի աջ անկյունի երեք տող՝ մոտավորապես շորս բառով:

Բ. թերթ, Բ. սյունակ.

Մեկն. Մաղմ. Լ. 9 - եւ պրծեալ ի ձ(եռա)ց նորա, Աստուծոյ աւգնականութեամբն ապրեցաւ, եւ ի գոթացւոցն նոյնպէս այղածեւ նմանութեամբք զերծեալ ապր(եցաւ)²⁵.

Մաղմ. Լ. 10 - Ողորմեաց ինձ (Տէր զի նե)ղեալ եմ ես. (խոռվեցաւ ի սրտմտութենէ ական իմ՝ անձն իմ եւ փոր իմ):

Մեկն. - //պղտորեցաւ, ասէ, ի սրտմտութենէ ական իմ: Այսինչ է, զոր ասէս, վասն զի ցաս(ուցանեմ) քեզ//²⁶

Բ. սյունակը պահպանվել է մասնակիրրեն. առկա են միայն ստորին մասի 16 տողերը, որոնք իրենց հերթին ամբողջական ընթերցում չեն կարող ապահովել: Ա. սյունակը մեծով մասամբ խաթարված է: Ընթեռնելի են միայն սյունակի աջ կողմի ստորին հատվածի մի քանի բառեր:

Գ. թերթ, Ա. սյունակ.

Մեկն. Մաղմ. Լ. 20 - առաքինութիւն /// եւ յորժամ յաղթեցին պատերազմիս իջեր յաւգնութիւն նոցա եւ ետուր զպսակ յաղթութեան//²⁷

Մաղմ. Լ. 21 - Ամրացուցաներ գնոսա ի (ծածկոյթ) երեսաց քոց, ի խոռվութենէ մարգ(կան):

Բ սյունակ.

Մաղմ. Լ. 22 - Աւրհնեալ է Տէր, (զի սքանչելիս) արար զողորմութիւն (իւր ի) քաղաք ամուր:

Մեկն. - Սիմաքոս եւ (նոյ)նագոյնս ասէ ավրհնեալ (է որ) սքանչելիս արար /// ի վերայ այնոցիկ ոչք/// պահեին զիս ի քաղաք: Եղեւ ինձ ասէ քաղաք ամուր (եւ) ջերմութեամբ իւրով փրկեաց²⁸:

Մաղմ. Լ. 23 - ես ասացի ի զարմանալ (իմում, թէ ընկեց)այ ուրեմն յե(րե-սա)ց աչաց քոց: Վասն այս(որիկ) լուար (ձայնի աղաւ)թից (իմոց, յաղաղակել իմում առ քեզ):

²⁵ καὶ ἐν τῷ σπηλαίῳ καθειρχθεῖς, τὰς ἐκεῖ νου χεῖρας διέφυγε· καὶ ἄλλοτε τοὺς Γετθαίους, παραπληξίαν σχηματισάμενος: Հմմտ. նաև ՄՄ՝ ձեռ. Հ^մ 1526, պատասխիկ-պահպանակ. «Եւ պրծեալ ի ձեռաց (նորա), Աստուծոյ աւգնականութե(ամբն) ապրեցաւ, եւ ի գե(թաց)ոցն նոյնպէս այղա(ձեւ նմա)նութեամբք զ(երծեալ)». պատասխիկի այս էջը ընդլայնակի և ընդերկայնակի հատված է:

²⁶ Ἐθολώθη διὰ παροργισμὸν ὁ ὀφθαλμός μου. Παροργίσσας γάρ σε...

²⁷ Ἄλλ' ὅμως ἔστιν ὅτε καὶ γυμνοῖς τὰ βραβεῖα, παραθαρ' ῥύνων τοὺς ἀθλητάς.

²⁸ Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως εἶρηκε τοῦτο· Εὐλόγητός Κύριος ὁ παραδοξάσας τὸ ἔλεος αὐτοῦ ἐμοί, ὡς ἐν πόλει περιπεφραγμέ νη. Οὕτω γάρ με, φησὶ, περιέβαλε τε καὶ περιέφραξε τῆ οἰκεία...

Ա. սյունակից առկա են ստորին 17 տողերը, իսկ Բ. սյունակից՝ ստորին 13 տողերը, երկու սյունակներում էլ տեքստը պահպանված է մասնակիորեն:

Գ. թերթ, Ա. սյունակ.

Սաղմ. Լ. 24. - (Սիրեցէք) զՏէր ամենայն սուր (բք նորա,) զի ստուգութիւն խնդրէ (Տէր, եւ հատուց) անէ այնոցիկ որ ա (ուսել առնեն) զամբարտաւանութիւն: մեկն. - Ձի սիրէ ստուգութիւն (եւ ճ) շմարտութիւն. սիրեցէք սուրբք նորա եւ լինի ձեզ (վարձա) հատուց մեծամեծ բարու (թեամբ)²⁹:

Բ. սյունակ.

մեկն. Լ. 24. - /// առաւել եւս հպարտ ա (րաս) ց (են) զինքեանս ըստ գործոց իւրեանց, եւ առաւել եւս կործանեցան արդ տեսեալ զայսչափ զվրէժխնդրութիւն³⁰.

Սաղմ. Լ. 25 - Քաջալերացարուք (եւ զաւրասցին) սիրտք ձեր ամենքեան որ յուսացեալ էք ի Տէր:

մեկն. - Ասէ ամենայն զԱստուծոյ խոստովանութիւնս ձեր գիտացեալ զառաքինութիւն եւ զաւրութիւն յաստիւ կեանս գործեցէք եւ այսր յուսով քաջալերեալք անվրէպ հասանէք պսակաց եւ անանց ուրախութեանն յաւիտենից³¹:

Ա. սյունակը կիսով չափ խաթարված է, մասամբ ընթեռնելի են ստորին 12 տողերը, իսկ Բ. սյունակից պահպանվել են ստորին 15 տողերը:

Ե. թերթ, Ա. սյունակ.

Սաղմ. ԼԱ. 7 - (Դու ես ապաւէն իմ ի նեղութե) նէ յայսմանէ, որ շո (ւրջ եղեւ) զի (նեւ): Յնծութիւն իմ փրկեա զիս յայնցանէ, որք պաշարեցին զիս:

մեկն. - Քանզի վասն մեղացն իմոց պաղատանս եւ խնդրուածս մատուցաներ, զի լսեայց Աստուծոյ եթե թո (ղա) ն մեղք իմ³²

եւ լսեալ պա (ղատանս) ի մարդասէրէն³³ Աստուծոյ ասէ այսպէս ց Գաւիթ³⁴

Սաղմ. ԼԱ. 8 - Իմաստուն արարաց զքեզ եւ խելամուտ ի ճանապարհ յոր եւ գնացես:

մեկն - Ասէ յորժամ դարձար առ իս եւ ես դարձայց առ քեզ եւ ածից զքեզ ուղիղ ճանապարհ³⁵.

²⁹ οἷόν τιμι κανόνι τῆ ἀληθεία χρώμενον, καὶ τοὺς ἄμε τρον ἀλαζονείαν κεκτημένους κολάζοντα...

³⁰ τοῖς ποιοῦσιν ὑπερηφανίαν, ἀλλὰ, τοῖς περισσῶς ποιοῦσιν. . .

³¹ Ταῦτα τοῖνυν εἰδότες οἱ τῆ ἐλπίδι τῆ θεία τὸν παρόντα διαπλέον τες βίον, κρατύνετε τῆ ἀνδρία τὰς ὑμετέρας ψυχὰς, καὶ τοῖς τοῦ κυβερνήτου πείθεσθε νεύμασι, φερομένοις ὡς ἂν ἐκεῖνος ἰθύνη/ .

³² Ἐκεῖνα περὶ τῆς ἁμαρτίας εἰρηκῶς, ἰκετεύει τῶν διὰ ταύτην ἐπενεχθέντων ἀπαλλαγῆναι κακῶν· καὶ μέντοι καὶ τυγχάνει τῆς ἀποκρίσεως. Հմմտ. ՄՄ ձեռ. Հ⁴⁶ 1526, պատարիկ-պահպանակ. «...Քանզի վասն մեղաց իմոց պաղատանս մատուցանել լսելեաց Աստուծոյ, եւ եթե թողան մեղք իւր եւ առեալ պատա///»:

³³ Միևյի հրատարակության համաձայն այս բառն առկա է իբրև տարբերքում. այն առկա է Schulze-ի հրատարակության մեջ:

³⁴ Λέγει γὰρ πρὸς αὐτὸν ὁ Κύριος .

Բ. սյունակ.

Սաղմ. ԼԱ. 9 - Մի լինիք [որպէս զձիս եւ զշորիս զի] ոչ գոյ ի նոսա:

Ա. սյունակից պահպանված են ստորին 17 տողերը, իսկ Բ. սյունակից՝ ստորին 15 տողեր, որոնք իրենց հերթին խաթարված են հատկապես վերին մասում և աջ կողմում:

Զ. թերթ, Ա. սյունակ.

Սաղմ. ԼԱ. 11 - (Ուրախ եղերուք եւ ցնծացէք արդարք ի Տէր, պարծե)ցարուք ամ(ենքեան) ոչք ուղիղ էք սրտիւք:

Մեկն. - //եւ եւս առաւել (ընդունիմ)ք ի նմանէ զպարգեւս (եւ զմ)արդասիրութիւն եւ զա(յս) (յայտ)արարեալ Պաւղոսի ա(սէր. եթէ) ոք կամիցի պարծել ի Քրիստոս (պ)արծեսցի: Եւ դարձեալ. որ (կամ)եցի ինքն գործել տեսց(է քաջ գուցէ) անկանիցի: Արդ (զայս ամեն)այն խրատեալ³⁶.

Բ. սյունակ.

Մեկն. Սաղմ. ԼԲ. 1- Զսաղմոսս (անվերն)ագիր է, ասէ, յերբայցեւոցն. եւ մի խնդրէք զվերնագիր նորա: Ասացեալ զսաղմոսս երանելոյ Դաւթի վասն եզեկիա թագաւորի, քանզի եզեկիա թագաւոր իբրեւ ետես զինքն եւ զժողովուրդն հանեալ ի նեղութեանց նոյնք // եւ հասեալ մեծաւքանչ գործովն որ եղեւ առ ասորիսն, յորդորեալ զժողովուրդսն մատուցանել Տեառն զոհն եւ գովքս եւ ցնծալ եւ ուրախ լինել ի Տէր. Յնծացէք արդարք ի Տէր³⁷.

Ա. սյունակից առկա են ստորին 14 տողերը, որոնք իրենց հերթին խաթարված են հատկապես վերին մասում եւ ձախ կողմում, իսկ Բ. սյունակից ընթեռնելի են ստորին 18 տողեր:

Է. թերթ, Ա. սյունակ.

Մեկն. Սաղմ. ԼԲ. 8 - Զարարիչ Աստուած իմ // զերկինս եւ զերկիր եւ զշուր եւ զամենայն տիեզերս եւ բնակիչն նորա, որ հրաման տաց զողալ եւ երկնչել յարարչէն: Սիմաքոս թարգմանեաց զգողալն իսկ Ակիւղաս հնազանդել ասաց ոչ միայն զՄիածին բանն եւ արարիչ եւեթ ցուցանէ: Այլ վասն մեր եւ

³⁵ Ἐκτραπέντα, φησὶ, καὶ ἐπιγνόντα τὴν πλάνην, ἐπ' ἀνάξω πάλιν εἰς τὴν εὐθεΐαν ὁδόν. . . . .

³⁶ καὶ τὴν ἐντεῦθεν θυμηδίαν καρπούσθω...Καὶ τοῦτο τοῖς ἀποστολικοῖς ἔοικε ῥητοῖς, "Ὁ καυχώμενος ἐν Κυρίῳ καυχάσθω. Καὶ "Ὁ δοκῶν ἐστάναι, βλεπέτω μὴ πῆσση. ...." Տես Բ. Կորնթ. Ժ 17, Ա. Կորնթ. Ժ 12: Հմմտ. ՄՄ ձեռ. Հ^{օր} 1526, պատարիկ-պահպանակ. «...եւ եւս առաւել ընդունիմք ի նմանէ զպարգեւս եւ զմարդասիրտիւն եւ զայս արարեալ ասէր. եթէ ոք կամեսցի պարծել Յիսուս Քրիստոս պարծեսցի: Եւ դարձեալ. որ կամեսցի ինքն գործել տեսցէ քաջ, գուցէ անկանիցի: Արդ զայս ամենայն խրատեալ ուսուցանէ մեզ...»:

³⁷ Ἀνεπίγραφος παρ' Ἑβραίοις. Τοῦτο οἱ ἑβδομήκοντα τεθείκασι, τὸν ψαλμὸν ἐρμηνεύσαντες· Μὴ ζητήσης, φησὶν, ἐρμηνείαν ἐπιγραφοῦ· ἐπιγραφήν γὰρ οὐχ εὔρομεν. Εἴρηται δὲ ὁ ψαλμὸς οὗτος ὑπὸ τοῦ μακαρίου Δαβὶδ, εἰς τὴν κατὰ τὸν θαυμάσιον Ἐζεκίαν ὑπόθεσιν· ἐσχημάτισται δὲ ὡς ἐξ αὐτοῦ τοῦ Ἐζεκίου, εἰς ἕμνωδιαν τὸν λαὸν παροτρύνοντος, μετὰ τὴν παράδοξον νίκην καὶ τῶν Ἀσσυρίων τὸν ὄλεθρον. "Ἀγαλλιᾶσθε, δίκαιοι ἐν Κυρίῳ". . . .

վասն մերոյ փրկութեան եւ շարշարելն եւ հառնելն եւ յայտնեաց խորհուրդ Հաւր հաստատել եւ յայտնել ամենայն եւ զխորհուրդս մարդկան ընդունայն³⁸:

Ա. սյունակից ընթեռնելի են ստորին 16 տողերը, իսկ Բ. սյունակից պահպանված են ստորին 14 տողերի ձախ հատվածները, որոնք իրենց հերթին խաթարված են:

Ը. թերթ, Բ. սյունակ.

Սաղմ. ԼԲ. 16 - Ոչ թէ ի բազում (զաւրս իւր ապ)րեսցի թագաւոր, (եւ ոչ սկայ ի) բազում զաւրութեան (իւրում):

Բ. սյունակից որոշակիորեն ընթեռնելի են ստորին 16 տողերը: Ա. սյունակից պահպանված են միայն ստորին հատվածի 9 տող՝ կիսով չափ պատառոտված:

Թ. թերթ, Ա. սյունակ.

Սաղմ. ԼԳ. 11 - (Մեծամեծք աղ)քատացան եւ քաղցեան. (բայց ոչք) խնդրեն զՏէր՝ մի պ(ակասեսցէ) ի նոցանէ ամենայն (բարութի)իւն:

Ա. սյունակը պահպանված է մասնակիորեն, ընթեռնելի են միայն ստորին 8 տողերի աջ հատվածները: Բ. սյունակից պահպանված են միայն ստորին հատվածի ձախ անկյունի 5 տողերի մի քանի բառեր:

Ժ. թերթ, Բ. սյունակ.

Սաղմ. ԼԴ. 9-10 - (Այլ անձն իմ ցնծացէ ի Տէր), ուրախ եղիցի ի փրկութեան նորա. ամենայն ոսկերք իմ ասացեն, Տէր ո նման է քեզ:

Վեկն. - Ամենայն ժամ զու(րախութիւն) եւ զցնծութիւն վայելեցից ի մարդասիրութենէ³⁹.

Ա. սյունակից պահպանված են ստորին 17 տողերը, որոնք գրեթե անընթեռնելի են, իսկ Բ. սյունակից՝ ստորին 14 տողերը, որոնք կիսով չափ պատառոտված են:

ԺԱ. թերթ, Բ. սյունակ.

Սաղմ. ԼԴ. 13 - (Ես ի նեղել նոցա քուրձ զգենուի), խոնարհ առնէի (պահաւր) զանձն իմ, եւ աղաւթք իմ ի ծոց իմ դարձցին:

Վեկն. - Յայսմիկ վարդապետէ եւ ուսուցանէ եթէ յորժամ հասցեն նեղ(ու)թիւնք եւ⁴⁰.

Բ. սյունակից որոշակիորեն ընթեռնելի են ստորին 15 տողերը: Ա. սյունակից մասնակիորեն պահպանված են ստորին հատվածի 9 տող:

ԺԲ. թերթ, Ա. սյունակ.

Սաղմ. ԼԴ. 24 - Իրաւ արա ինձ ըստ արդարութեան քում Տէր Աստուած իմ, զի մի ուրախ եղիցին յիս թշնամիք իմ:

³⁸ Τῶν οὐρανῶν μνημονεύσας, καὶ τῶν ἀοράτων δυνάμεων, ἔπειτα τῆς τῶν ὑδάτων οὐσίας, ἄγει καὶ τὴν γῆν εἰς μέσον, καὶ τοὺς ταύτην κατοικοῦντας, ποιήματα αὐτοῦ εἶναι διδάσκων, καὶ παρεγγυῶν δεδιέναι καὶ τρέμειν τὸν Ποιητὴν, καὶ τοῖς αὐτοῦ νεύμασι πείθεσθαι. Τὸ γὰρ σαλευθήτωσαν, ὁ μὲν Σύμμαχος εὐλαβεῖσθωσαν, ὁ δὲ Ἀκύλας ὑποσταλήσονται εἶρηκε, τῷ ἐπιόντι χρόνῳ τὴν τῆς οἰκουμένης παραπέμψας εὐλάβειαν. Οὐδὲ γὰρ ἦνίκα τούσδε τοὺς λόγους ἐποίησεν, ταύτην ἔσχον οἱ ἄνθρωποι, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐνανθρώπησιν, καὶ τὸ πάθος, καὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Δεσπότης Χριστοῦ

³⁹ Ἐγὼ δὲ καὶ θυμηδίαν καὶ εὐφροσύνην ἐπὶ τοῖς σοῖς ἀγαθοῖς καρπώσομαι.

⁴⁰ Ἐντεῦθεν παιδευόμεθα πῶς δεῖ λύειν τὰς συμφοράς... :

Ա. սյունակից պահպանված են միայն 7 տող, իսկ Բ. սյունակից ձախ անկյունի մի քանի տառ:

ԺԳ. թերթ, Բ. սյունակ.

մեկն. Սաղմ. 15 - *///* փորեաց եւ պեղեաց, զնոյն (անկցի ի) խորխորատ գ(որ եւ գործեաց)⁴¹.

Սաղմ. 16 - *Հաւ է սակաւիկ ինչ արդար(ոյ քան) զբազում մեծութիւն (մեղաւո)րաց:*

մեկն. - *Զի հանգիստ եւ մեծ///աւ արդարութեամբ եւ խաղաղութեամբ /// քան զբազում /// խռովութեամբ եւ ստութեամբ*⁴².

Սաղմ. 17 - *Զբազուկք մեղաւորաց խորտակեսցին, հաստատէ Տէր զարդարս:*

Ա. սյունակից պահպանված են ստորին 20 տողերը, որոնք գրեթե անընթեռնելի են: Բ. սյունակից մասամբ ընթեռնելի են պահպանված ստորին 15 տողերը:

ԺԴ. թերթ, Ա. սյունակ.

մեկն. Սաղմ. 19. 20 - *որ ամբիժ կեանա/// եւ յաւուրա/// թշնամիք Տեառն ի փառաւորել եւ ոչ /// իրեանց պակաս են որպէս ծուխ զի պակաս Սիմաքոս ասէ եւ Ակիւղաս ոչք իցեն ամպարիշտ եւ թշնամիք Աստուծոյ սակաւակեաց լիցին աշխարհի եւ պակասեսցեն որպէս զծուխ փառք եւ կեանք իրեանց*⁴³:

Սաղմ. 19. 21 - *Փոխ առնու մեղաւորն եւ ոչ հաստուցանէ:*

Բ. սյունակ.

Սաղմ. 19. 22 - *եւ ոչք արհնեն (զՏէր՝ ժառան)գեսցեն (գերկիր,) եւ ոչք (անիծանեն) սատակ(եսցին ի նմանէ):*

Ա. սյունակից պահպանված են ստորին 22 տողերը, որոնք մասամբ ընթեռնելի են: Բ. սյունակից՝ պահպանված են 20 տողեր, որոնք գրեթե անընթեռնելի են և վերին հատվածում պատաստոված:

ԺԵ. թերթ, Ա. սյունակ.

մեկն. Սաղմ. 15. 12-13 - *///մեղս եւ ոչ ծածկէ թողութիւն խոստացեալ այդ ուսուցանէ զխոստովանութիւն եւ աղաչել զԱստուած ներել/// քաւեսցի զմեղս եւ/// բարկութեամբ/// արկցէ եւ պատմէ/// պէսպէս վիշտս/// եւ զԱբեսաղովմա զբռնութիւն եւ զշարախնդութիւնն Աբիսոփաղա*⁴⁴.

⁴¹ Հմմտ. Սաղմ. է 16:

⁴² Ἄμεινον, φησὶ, μετὰ δικαιοσύνης αὐτάρκεια, παρανόμου πλοῦτου καὶ περιουσίας ἀδίκου.

⁴³ Ἡ τοῦ συνδέσμου ἐναλλαγὴ διαφορὰν προσώπων εἰργάσατο· καὶ ἄλλους μὲν ὑποβάλλει νοεῖν τοὺς ἄμαρ τωλοὺς, ἄλλους δὲ ἐχθροὺς τοῦ Κυρίου. Ἀκύλας δὲ καὶ ὁ Σύμμαχος ἀντὶ τοῦ δὲ τὸν καὶ σύνδεσμον τεθεικότες, τοὺς αὐτοὺς ἔδειξαν ἁμαρτωλοὺς καὶ τοῦ Κυρίου ἐχθροὺς. Λέγει δὲ ὅτι οἱ θεομισεῖς διὰ τὰς οἰκείας παρανομίας ἄνθρωποι, ὀλίγον ἀνθήσαν τες χρόνον, καὶ δόξαντες εἶναι περιφανεῖς καὶ περὶ βλεπτοί, δίκην καπνοῦ διελύθησαν.

⁴⁴ Αἰνίττεται δὲ διὰ τοῦ προτέρου τὸν Ἀχιτόφελ, οὐ μόνον χωρὶ σθέντα, ἀλλὰ καὶ τὰς ὀλεθρίους εἰσενεγκόντα βουλάς. Καὶ ἄλλοι δὲ, ὡς εἰκός, ταῦτα δεδράκασιν ἐκείνω· μᾶλλον δὲ τὸ πλεῖστον τοῦ Ἰσραήλ, καὶ αὕτη δὲ ἡ τοῦ Ἰούδα φυλὴ σὺν

Ա. սյունակից մասամբ ընթեռնելի են պահպանված են ստորին 19 տողերը: Բ. սյունակից մասնակիորեն պահպանված են 20 տողեր, որոնք գրեթե անընթեռնելի են:

ԺԶ. թերթ, Ա. սյունակ.

Սաղմ. Խ. 3 - Տէր փրկէ զնա եւ (կեցուցանէ), երանելի առնէ զնա ի վերայ (երկրի):

Ա. սյունակից պահպանված են ստորին 23 տողերը, իսկ Բ. սյունակից՝ ստորին 16 տողերը: Երկու սյունակներն էլ գրեթե անընթեռնելի են և վերին հատվածում պատահաբար:

ԺԷ. թերթ, Ա. սյունակ.

Մեկն. Սաղմ. ԽԱ. 1 - Մոռացեալ հրէից ժողովրդոցն/// թագաւորիս բարէ/// եւ սքանչելին եղեկիէլ եւ բարեյաղթող մարտիրոսքն (Անանիա), Ազարիա եւ Միսայէղ.⁴⁵

Բ. սյունակ.

Սաղմ. ԽԱ. 2 - Որպէս փա(փազէ եղջերու յաղ)բերս ջուրց, այնպէ(ս փափազէ) անձն (իմ) առ քեզ Աստուած:

Ա. սյունակից պահպանված են ստորին 17 տողերը, որոնք մասամբ ընթեռնելի են, իսկ Բ. սյունակից՝ ստորին 24 տողերը, որոնք գրեթե անընթեռնելի են և վերին հատվածում պատահաբար:

ԺԸ. թերթ, Բ. սյունակ.

Սաղմ. ԽԱ. 6 - Խոստովանեա նմա (փրկիչ) երեսաց իմոց եւ Աստուած իմ է:

Մեկն. - Ասէց խորհուրդսն/// զիս եւ տառապեցա/// լեր ապաւէն/// հասանեա/// փրկիչ իմ եւ ապրեց/// արդարացին///

Սաղմ. ԽԱ. 7 - Յիշեցի զքեզ յերկրէն Յորդանանու, ի Հերմոնէ ի լեռնէ փոքուէ:

Մեկն. - Այսպէս դիմաւք եւ բանիւք լացեալ խաւսէ առ նոյն լերինն, բանին խաթարի զխորհուրդ(դ)///⁴⁶

Ա. սյունակից պահպանված են մասնակիորեն ստորին 22 տողերը, իսկ Բ. սյունակից՝ ստորին 21 տողերը:

ԺԹ. թերթ, Ա. սյունակ.

Սաղմ. ԽԲ. 3 - Առաքեա Տէր (զլոյս քո եւ) զճշմարտութիւն քո, զի առաջ- (նորդեսցեն ինձ հանցեն զիս ի լեռոն սուրբ եւ ի յարկս քո):

τῷ Ἀβεσσαλώμ ἐστρατεύσατο. Αὐτίκα τοίνυν μετὰ τὴν τοῦ πατρα λοίου σφαγὴν, ἀλλήλοις παρεκελεύοντο φθάσαι τὰς ἄλλας φυλάς, καὶ ἐπαναγαγεῖν εἰς τὰ βασίλεια τὸν βασιλέα Δαβίδ. "Καὶ ἐξεβιάζοντο οἱ ζητοῦντες τὴν ψυχὴν μου. Καὶ οἱ ζητοῦντες τὰ κακά μοι ἐλάλησαν ματαιότητα, καὶ δολιότητος ὄλην τὴν ἡμέραν ἐμελέτησαν." Γεγυμνωμένον με τῶν φίλων οἱ πολέμιοι θεασάμενοι, τὰς κατ' ἐμοῦ ῥάπτοντες διετέλουν ἐπὶ βουλάς, τῆς ἐμῆς σφαγῆς ἐφιέμενοι.

⁴⁵ Καὶ ταῦτα οὐ μόνος ὁ μακάριος διδάσκει Μωσῆς, ἀλλὰ καὶ οἱ τρεῖς μακάριοι μάρτυρες, Ἀνανίας, Ἀζαρίας, καὶ Μιχαήλ, ἐν τῇ καμίνῳ τὸν Θεὸν ἀντιβολοῦντες...

⁴⁶ ἀποκρίνεται πρὸς ταῦτα λέγουσα, ὅτι Οὐ μάτην ἀλύω, καὶ τοῖς εἰρημένοις χέρομαι θρήνοις.

մեկն.- //ասացին եթէ առաքէ աչ խնամակալութեանս քո եւ մարդասիրու-
(թեան).

Բ. սյունակ.

Սաղմ. ԽԲ. 4 - Մտից առաջի (սեղանոյ) Աստուծոյ, առ Աստուած որ
ուրախ (առնէ) զմանկութիւն (իմ: Խոստովան) եղէց ք(եզ աւրհնութեամբ Աս-
տուած Աստուած) իմ:

Ա. սյունակից պահպանված են ստորին 21 տողերը, իսկ Բ. սյունակից՝ ստորին 23 տո-
ղերը: Երկու սյունակներն էլ մեծով մասամբ անընթեռնելի են:

Ի. թերթ, Ա. երես, Ա. սյունակ.

Սաղմ. ԽԲ. 5 - (Արդ՝ ընդէ՞ր տրտում ես անձն իմ, կամ ընդէ՞ր խռովես զիս.
յուսա առ Աստուած) խոստովանեա նմա՝ փրկիչ երեսաց ի(մոց Աստուած է):

Բ. երես, Ա. սյունակ.

Սաղմ. ԽԳ. 3- Ձեռն քո խլեաց գհեթանոսս, զնոսա տնկեցեր. շարշա(րեցեր
զժողովուրդս եւ հաներ զնոսա):

Բ. երես, Բ. սյունակ.

Սաղմ. ԽԳ. 5- Դու ինքն (ես թագաւոր իմ եւ) Աստուած իմ, (որ հրամայե-
ցեր զփրկ)ութեանցն (Յակոբայ):

Սաղմ. ԽԳ. 6- Քեւ զթշնամիս (մեր հարցում, եւ անուամբ քով արհա-
մար)հեւցում զյարուցեալս(ն ի վերայ մեր):

ԹԷ Ա., ԹԷ Բ. երեսների սյունակներից պահպանված են ստորին 16-18 տող, որոնք կի-
սով չափ պատահողոված են և մասամբ ընթեռնելի: Այս թերթը կցված է հաջորդին:

ԻԱ. թերթ, Ա. երես, Ա. սյունակ.

մեկն. Սաղմ. ԽԳ. սկիզբ - (Քանզի ցուցանէ զսիրելի) որդին Աստուծոյ
տնկաւղ (եւ մշակ, որ զանպտուղ) անապատն փոփոխեալ ի///⁴⁷

Բ. սյունակ.

մեկն. Սաղմ. ԽԳ. 2 - //եւ ոչ ի մտաց իմոց իմանամ եւ (խաւսիմ), այլ
շնորհք (Հոգւոյն ներ)գործեալ (յիս) եւ որպէս///⁴⁸

⁴⁷ Περὶ τούτων ἡ παροῦσα προφητεία προαγορεύει, πάντων ὑποδεικνύσα
φυτουργόν τε καὶ γεωργόν, τὸν ἀλλοιῶσαντα καὶ ἀποφάναντα καρποφόρον...
Սաղմ. ԽԳ-ի մեկնությունը հմմտ. ՄՄ ձեռ. Հ⁴⁷ 1204, 47ա-50ա. կան տարբերություններ.
«(47բ) ...Քանզի ցուցանէ զսիրելի որդին Աստուծոյ տնկող եւ մշակ, որ զանպտուղ անա-
պատն փոփոխեալ ի պտղաբերութիւն դարձուցանէ...»:

⁴⁸ Οὐδέν, φησὶ, οἰκείον φθέγγομαι, οὐδὲ τῆς ἐμῆς διανοίας ὠδῖνας προσφέρω·
ἐτέρας δὲ ὑπουργὸς ἐνεργείας ἢ γλώττα, καὶ αὐτὴ μὲν μιμείται κάλαμον· ἢ δὲ
χάρις τοῦ πνεύματος γραμματέα ταχύν, διὰ ταύτης ἀβούλεται γράφουσα, ՄՄ,
ձեռ. Հ⁴⁷ 1204, 48ա. «... եւ ոչինչ ի մտաց ինչ իմանամ եւ խաւսիմ, այլ շնորհիք հոգւոյն ներ-
գործեալ յիս, եւ որպէս գրիչ զեզուս իմ Հոգւոյն շնորհաց ընկալեալ...»:

Բ. Երես, Ա. սյունակ.

մեկն. Սաղմ. ԽԳ. 3 - (Սփռեցան) շնորհք (ի շրթանց) վասն զի ի ձեռն (լեզուի) մարմնանալոյ իւրոյ իբր) եւ զաղբերս բղխեաց զամենայն վարդապետութեանն զիմաստութիւն) ⁴⁹.

Բ. սյունակ.

մեկն. Սաղմ. ԽԳ. 3 - Ածէ սովիմբ (վաղվաղա) կի եւ սաէ վասն ճշմարտութեան հեզութեան եւ արդարութեան յիրաւի եւ գեղեցկագոյն ասաց զայս մարգարէս եւ կո(չեաց). ⁵⁰

Այս թերթը կցված է նախորդին: ԹԳ՝ Ա., ԹԵ՝ Բ. երեսների սյունակներից պահպանված են ստորին 16-18 տող, որոնք կիսով չափ պատառոտված են և մասամբ ընթեռնելի:

ԻԲ. քերթ, Ա. Երես, Ա. սյունակ.

մեկն. Սաղմ. ԽԳ. 22-23 - /// եւ ոչ գոյ թիւ աղաղակի մերոյ, վասն զի բազում անգամ մակաբէացիքս ի նեղ եւ ի վիշտս անկե///

Բ. սյունակ.

Սաղմ. ԽԳ. 14 - Արարեր զմեզ (նախատինս) դրացեաց մերոց:

Սաղմ. ԽԳ. 15 - Եղիբ զմեզ (յառակս հեթա) նոսաց, ի շարժել (զգլուխս ժո)ղովորոց:

մեկն.- /// պատերազմաւոր ծաղր արարեալ զմեզ շարժեին զգլուխսն ի վերայ մեր ⁵¹:

Սաղմ. ԽԳ. 16 - Զաւր ամենայն նախատինք///

Բ. Երես, Ա. սյունակ.

Սաղմ. ԽԳ. 20 - (Դու դարձուցեր) զշաւիղս մեր (ի ճանապարհ) աց քոց եւ խոնարհ արարեր մեզ ի տեղի շարշարանաց եւ ծ(ածկեցին) զստուերք մահու:

մեկն.- Սիմաքոս այնպէս թարգմանեաց. թեպետ եւ թշնամիքն մեր աւերեցին զտեղի պաշտամա/// ⁵²

⁴⁹ Σὺ, φησὶν, ὄν ὠνόμασα βασιλέα, ὄν διὰ τῆς προγραφῆς ἀγαπητὸν προσηγόρευσα, κάλλει μὲν νικᾷς τῶν ἀνθρώπων τὴν φύσιν, σοφίας δὲ προχέεις διὰ τῆς γλώσσης πηγᾶς. καὶ ταῦτα οὐ πρόσκαιρα, ἀλλ' αἰώνια ἔχεις. Ἰστέον δὲ, ὅτι οὐ τὰ θεῖα, ἀλλὰ τὰ ἀνθρώπεια τοῦ Δεσπότη τοῦ Χριστοῦ ὁ προφητικὸς παρεδῆλωσε λόγος· οὐ γὰρ ἂν ἀνθρώποις τὸν Θεὸν λόγον ἀπέικασεν, οὐδ' ἂν τοῦτον ἔφη παρὰ Θεοῦ δεδέχθαι τὴν εὐλογίαν. Οὗτος γὰρ ἄβυσσος ἀγαθῶν εὐλογίαν τοῖς πιστοῖς ἀναβλύζουσα// Ըստ երեսույթին, հայ բարգմանիչը կամ գրիչը փոխել ու խմբագրել է հունարեն այս համեմատարար ընդարձակ պարբերությունը՝ այն արտահայտելով ավելի սեղմ ու համառոտ հայերեն բարգմանությամբ: ՄՄ ձեռ. Հ^մ 1204, 48ա. «... Սփռեցան շնորհք ի շրթանց վասն զի ի ձեռն լեզուի մարմնանալոյ իւրոյ իբրեւ զաղբիւր բղխեաց զամենայն վարդապետութեանն զիմաստութիւն...»:

⁵⁰ ՄՄ, ձեռ. Հ^մ 1204, 48բ. «...Ածէ սովիմբ վաղվաղակի եւ սաէ վասն ճշմարտութեան հեզութեան եւ արդարութեան յիրաւի եւ գեղեցկագոյն ասաց մարգարէս եւ կոչեաց...»:

⁵¹ καὶ κινουῖσιν ἐφ' ἡμῖν τὰς κεφαλὰς· οἱ μὲν ἐφρηδόμενοι, οἱ δὲ τὴν ὑπερβολὴν τῶν γεγεννημένων θαυμάζοντες...

⁵² ὁ Σύμμαχος οὕτως ἠρμήνευσεν, Οὐ μετεκλίθη τὰ ὑπορθοῦντα ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ὁδοῦ σουί...

Բ. սյունակ.

Սաղմ. ԽԳ. 21-22 - (Թէ մոռացեա՞լ իցէ մեր) զանուն Աստուծոյ (մերոյ, կամ ձգ)եալ ի (ցէ գձեռս մեր յԱստուծս (աւտարս: Սակայն) Աստուած խնդրէ զայս. (զի նա քն)նէ զգաղտնիս (սրտից մեր)ոց: Վասն քո (մեռանիմք) զաւրհանապազ, (համարեց)աք որպէս (զոչխար ի սպա)նուսն:

Վեկն. - զառաքինութիւն ասէ զքաջութեան եւ զճգունս զմարտիրոսութեան///

ԹԷ՛ Ա., ԹԷ՛ Բ. երեսների սյունակներից մասնակիորեն պահպանված են ստորին 19-21 սողերը: Այս թերթը կցված է հաջորդին:

ԻԳ. թերթ, Ա. երես, Ա. սյունակ.

Սաղմ. ԽԳ. 23 - Չարթիր, ընդէր ննջես///

Սաղմ. ԽԳ. 25 - Զի Խոնարհ եղեն [մինչեւ] ի հող անձինք մեր. [եւ յերկիր կց]եցան մէջք մեր: մեկն. - Զբազում տառապան[աւղա]նց նշանակեն եւ զպատերազմաւղացն զաւրութիւն.⁵³

Սաղմ. ԽԳ. 26 - Արի Տէր աւգնեա մեզ եւ փրկեա զմեզ վասն անուան Քոյ:

Վեկն. - եւ թեպետ մեք անարժան իցեմք, սակայն դու վասն///

Բ. երես, Ա. սյունակ.

Վեկն. Սաղմ. ԽԳ. սկիզբ - (զ)ուրախակա ն եւ զպ(արգեւականն շնո)րհացն/// ամենայն (արդարոց) իւրոց պ(արգելէ եւ շ)նորհէ եւ Աստուծոյ (աւգնականու)թեամբն ոչ միայն զմարմնական զամբարշտութիւն եւ զթշնամիսն յաղթելի///⁵⁴

Բ. սյունակ.

Վեկն. Սաղմ. ԽԳ. սկիզբ - Զայս Հայր (երկնից մեծա)բարբառ ձա(յն արձ)ակեալ ասէ եւ մեկնէ զբանն Եսայայ (եւ ասէ. Դա է որդի իմ սիրելի) ի դմա լու(արուք): Այս Միած(ին որդի) Աստուծոյ (եւ) սիրելի սուրբ (մկր)տութեամբ աւագանին փոփոխ(ում)ն նորո(գութեան) շնորհեաց ամենայն հեթ(անոսաց)///⁵⁵

⁵³ διὰ δὲ τούτων τὴν πολλὴν σημαίνει ταπεινώσιν, καὶ τῶν πολεμίων τὸ κράτος.

⁵⁴ Τὰ λυπηρὰ προειρηκῶς ὁ προφητικὸς λόγος ἐν τῷ πρὸ τούτου ψαλμῷ, τὰ θυμῆρη λοιπὸν προαγορεύει, τοὺς ἀθυμοῦντας ψυχαγωγῶν, καὶ διδάσκων, ὅτι καὶ νικήσουσι, καὶ διαρκέσουσι, καὶ τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ τεύξονται βοήθειας, ἕως ἂν ἐξ αὐτῶν ὁ ἀγαπητὸς Υἱὸς κατὰ σάρκα βλαστήσῃ, καὶ τὴν και νὴν ἀλλοίωσιν τοῖς ἔθνεσι πραγματεύσῃται. ՄՄ, ձեռ. Հ^հ 1204, 47ա. «...յայս սաղմոսի գուրախակա ն եւ զպարգեւականն շնորհացն պար առեալ երգէ եւ նուագէ, եւ գուարճացուցանէ եւ ուրախ առնէ զհոգիս ամենեցուն: Եւ զյաղթութիւն ամենայն արդարոց իւրոց պարգելէ եւ շնորհէ եւ Աստուծոյ աւգնականութեամբն ոչ միայն զմարմնական զամբարշտութիւն եւ զթշնամիսն յաղթելի...»:

⁵⁵ Ἀγαπή τὸν γὰρ καλεῖ τοῦ Θεοῦ τὸν Υἱόν· οὕτω γὰρ καὶ ὁ θεῖος Ἡσαΐας φησὶν· "Ἀμπελὼν ἐγενήθη τῷ ἡγαπημένῳ ἐν κέρατι, ἐν τόπῳ πίονι." Τοῦτο καὶ αὐτὸς ὁ Πατὴρ εἰς τὸν Υἱὸν ἀνεκήρυξεν· "Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν ᾧ ἠδόκησα. ՄՄ, ձեռ. Հ^հ 1204, 47բ. «... Զայս հայր երկնից մեծաբարբառ ձայն արձակեալ ասէ եւ մեկնէ զբանն Եսայայ եւ ասէ. Դա է որդի իմ սիրելի, դմա լուարուք: Այս միածին

Այս թերթը կցված է նախորդին: ՔԷ Ա., թԷ Բ. երեսների սյունակներից մասնակիորեն ընթեռնելի են պահպանված ստորին 16-19 տողերը:

ԻԳ. թերթ, Ա. սյունակ.

Սաղմ. ԽԳ. 5 - Եւ առաջնորդեսց(է զքեզ) սքանչելապէս (աջ քո).

մեկն. - /// (քանզի եւ եւս յառաջ քան աստ) յիշեաց (սուր յիրաւի աջ) անուանեաց աստ, քան(զի)⁵⁶

Ա. սյունակից առկա են ստորին 20 տողերը, որոնք իրենց հերթին խաթարված են հատկապես վերին մասում, իսկ Բ. սյունակը պահպանված է մասնակիորեն:

ԻԵ. թերթ, Բ. սյունակ.

Սաղմ. ԽԳ. 14 - Ամեն(այն փառք դատեր) թագաւորի (ի ներքոյ, ի) վեր(ջաւորս ոսկեհոռն) զարդարեալ եւ (պաճուճեալ):

Ա. սյունակից առկա են ստորին 16 տողերը, որոնք իրենց հերթին խաթարված են հատկապես ձախ մասում և անընթեռնելի են, իսկ Բ. սյունակից պահպանված են ստորին 15 տողերը, որոնք պատահողոված են վերին հատվածում և մասամբ են ընթեռնելի:

ԻԶ. թերթ, Բ. սյունակ.

Սաղմ. ԽԵ. 4- Գոշեցին եւ (խոռվե)ցին ջուրք նոցա, (խոռվե)ցին լերինք ի զար(ութենէ) նորա:

Ա. սյունակից առկա են ստորին 20 տողերը, իսկ Բ. սյունակից պահպանված են ստորին 18 տողերը: Երկու սյունակներն էլ գրեթե անընթեռնելի են:

ԻԷ. թերթ, Ա. սյունակ.

մեկն. Սաղմ. ԽԵ. 4- այսինքն քարոզութեամբ եւ աւետարանութեամբ առաքելոցն բարձրութիւնք պաշա///⁶⁷

Ա. սյունակից առկա են ստորին 15 տողերը, որոնք իրենց հերթին խաթարված են հատկապես վերին ձախ մասում, իսկ Բ. սյունակից պահպանված են ստորին 14 տողերը, որոնք պատահողոված են եւ անընթեռնելի:

ԻԸ. թերթ, Ա. սյունակ.

մեկն. Սաղմ. ԽԷ. 2 - Արդ ասաց այժմ զմեծի Տէրն եւ որ ի նմա են եւ նովա բարձր արուք շինեցաւ քաղաքն Աստուծոյ այսինքն աստուածգիտութեան հաս Տէրն քան զամենայն լերինս⁵⁸:

Բ. սյունակ.

մեկն. Սաղմ. ԽԷ. 3 - Պաւղոսի ասացեալ ի վերայ հիման առաքելոց եւ մարգարէից⁵⁹:

որի Աստուծոյ եւ սիրելի սուրբ մկրտութեամբ աազանին փոփոխումն նորոգութեան շնորհեաց ամենայն հերանոսաց հոգւովն սրբով Աստուած որիս լինել ամենեցուն...»:

⁵⁶ Ἐπειδὴ γὰρ ῥομφαίας ἐμνημόνευσεν, ἀκολούθως καὶ δεξιᾶς ἐποίησατο... ἮΥ, δեռ. Հ¹⁶ 1204, 49ա. «...եւ եւս յառաջ քան աստ յիշեաց սուր յիրաւի աջ անուանեաց աստ, քանզի զանաւրէսն եւ զանաղայս խորհրդոց աշոյ իւրոյ պատուհասեաց...»:

⁵⁷ ...καὶ τὰ ὄρη κλόρους ὑπέμεινε, τοῦ εὐαγγελικοῦ διαπορθμεομένου κηρύγματος...

⁵⁸ ἀλλ' ἐνταῦθα ὁ προφητικὸς λόγος τὴν οἰκουμένην πᾶσαν εἰς ἀκρόασιν συνεγείρει. Τοῦτο δὲ τῆς ἀποστολικῆς χάριτος ἴδιον· αὐτοῖς γὰρ τὴν τῶν ἀπάντων ἔθνων ὁ Δεσπότης Χριστὸς ἐνεχείρισε σωτηρίαν.

ԼԲ. թերթ, Ա. երես, Բ. սյունակ.

Սաղմ. ԽԸ. 4 - Բերան իմ խաւսեսցի (զիմա)ստուծին, եւ խորհուրդ սրտի իմոյ (զհանճար):

Բ. երես, Բ. սյունակ.

Մեկն. ԽԸ. 4-5- հայեցեալ յ(անաւ)րէնութիւնս իմ (եւ) գործոց իմոց Հաւր իմոյ ի դատաստան ///հարցանեն/// չէ ոչք եւ դարձ(եալ)/// զպատասխան իմն աչն է եւ դատս անաւրէնութեան գնացիցս երկիւղի եւ դատաստան.

Երկու երեսների Ա. և Բ. սյունակներից առկա են ստորին 17 տողերը, որոնք իրենց հերթին պատառոտված են և մեծավ մասամբ անընթեռնելի:

ԼԳ. թերթ, Ա. սյունակ.

Սաղմ. ԽԸ. 8 - Եղբայր, ասէ, ոչ փրկէ՝ եւ ոչ փրկէ մարդ եւ ոչ (տայ Աստուծոյ) փրկանս:

Բ. սյունակ.

Մեկն. - Արդ, ցուցանէ, թէ որով առաքինութեամբք եւ արդարութեամբք փրկիւթիւն անձին///

Ա. և Բ. սյունակներից մասամբ առկա են ստորին 18 տողերը, որոնք գրեթե անընթեռնելի:

ԼԴ. թերթ, Բ. սյունակ.

Սաղմ. ԽԸ. 17 - (Մի երկնչիր յորժամ մեծանայ մարդ, եւ յոր)ժամ բազում (լինին փա)ռք տան նո(րա: 18 Զի ոչ) թէ ի մեռ(անել իւրում) առցէ ընդ (իւր գամենա)չն, եւ ոչ թէ իջ(ցեն) փառք տան նորա (ընդ նմա):

Ա. սյունակը պահպանված է մասնակիորեն, իսկ Բ. սյունակներից առկա են ստորին 18 տողերը, որոնք պատառոտված են հատկապես աջ հատվածում և գրեթե անընթեռնելի են:

ԼԵ. թերթ, Ա. երես, Բ. սյունակ.

Սաղմ. ԽԹ. 4 - Կոչեսցէ (զերկինս ի վե)րուստ՝ եւ զեր(կիր ի դատել) զժողովուրդ (իւր)///

Մեկն. - /// այսպէս եղեւ սկիզբն արարեալ մարգարէին///⁶²

Ա. և Բ. սյունակներից առկա են ստորին 18 տողերը, որոնք մեծավ մասամբ պատառոտված են, խաթարված և գրեթե անընթեռնելի:

⁶² ... ὅπερ καὶ τῆς ὠδῆς τοῦτο προοίμιον ἐπιοίησατο...